

УДК 811.111

С.С. ТРУСОВ,

аспірант кафедри іноземних мов

Центру наукових досліджень і викладання іноземних мов НАН України,

провідний спеціаліст міжнародного департаменту

Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини

АНГЛОМОВНИЙ ДИСКУРС РАДИ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК РІЗНОВИД ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено розгляду деяких питань, пов'язаних із соціолінгвістичною природою інституціонального дискурсу як такого та, зокрема, дискурсу Ради ООН з прав людини. Цей дискурс розглядається як складно організована статусно-рольова комунікація, яка спрямована на вплив на її учасників з метою забезпечення захисту прав людини.

Ключові слова: дискурс, тип дискурсу, підвид дискурсу, дискурс Ради ООН з прав людини, лінгвальні та соціальні функції дискурсу в галузі прав людини.

За останні декілька десятиліть інтенсивних розвідок у напрямі вивчення дискурсу у світовій і вітчизняній лінгвістиці склалась потужна школа дискурсології. Втім залишаються відкритими багато питань щодо визначення і характеристики численних різновидів дискурсу та їх підвидів. Це повною мірою стосується англомовного дискурсу Ради ООН з прав людини, який ми відносимо до інституціонального дискурсу. Значущість досліджень інституціонального дискурсу на сучасному етапі визначається зростаючою роллю дискурсивних студій спілкування в просторі англійської мови, спрямованих на розробку лінгвотеоретичних проблем комунікації.

Інтерес до мови як явища соціального – одна з особливостей сучасного мовознавства. Один з основоположників соціологічного напрямку науки про мову А. Мейє на початку минулого століття зробив висновок, що зрозуміти мову «можна лише з урахуванням її соціальної природи».

Інституційним вираженням дискурсу прав людини є англомовний дискурс Ради ООН з прав людини (АДРООНПР). Базові концепти, які вербалізуються у цьому дискурсі, формують «деонтичну настанову», «політичні цілі, які впливають на сприйняття світу і відносин з державою з боку індивідів, які починають використовувати елементи дискурсу прав людини у дискурсі персональному – на буттєвому рівні» [1, с. 14].

Прогрес у вивченні соціальної природи мови з того часу втілюється у відносно самостійній складовій науки про мову – соціальній лінгвістиці, предметом якої є вивчення форм існування мови у її соціальній обумовленості, суспільних функцій і зв'язків мови з соціальними процесами, залежності мови від них і їх відображення в її членуванні і структурі [2, с. 471].

Виходячи з цього, у статті зроблено спробу визначити соціологічні особливості використання англійської мови в умовах Ради ООН з прав людини (РПЛ). З цієї метою об'єктом дослідження обрано англомовний дискурс РПЛ. Характерною соціологічною особливістю РПЛ є те, що офіційними – робочими мовами цього міжнародного органу є 6 мов: англій-

ська, французька, іспанська, російська, арабська і китайська. Проте вибір саме англомовного дискурсу зроблено на підставі аналізу робочого матеріалу дослідження, в результаті якого автором було виявлено тенденцію домінування англійської мови як «загальної» робочої мови Ради ООН з прав людини (під час дискусій і обговорень у ході 17-ї сесії (30 травня – 17 червня 2011 р.) РПЛ більше 60% учасників виступали англійською мовою) [3].

Вивчення мови «в її соціальному контексті» (У. Лабов), тобто вивчення того, як мовою користуються люди, які належать до тієї або іншої спільноти (В.И. Беликов, Л.П. Крысин), пов'язано з рішенням таких загальних і конкретних проблем соціолінгвістики, як вивчення соціально обумовленого варіювання мови, опис групових мов та мовленнєвої поведінки людини як члена соціальної групи, вивчення соціальних умов вибору різних форм ввічливості і впливу соціальних ролей на мовленнєву поведінку тощо.

У результаті проведеного соціолінгвістичного аналізу, ми можемо охарактеризувати дискурс Ради ООН з прав людини (головного органу ООН у галузі прав людини та допоміжного органу Генеральної Асамблеї ООН) як статусно-рольову комунікацію, мета якої – сприяння загальній повазі та захисту прав та основних свобод людини для всіх на справедливій та рівній основі. За Резолюцією 48/141 Генеральної Асамблеї ООН «Про запровадження посади верховного комісара з заохочення й захисту всіх прав людини» (прийнята 20.12.93 на 48-й сесії Генеральної Асамблеї ООН), така комунікація відбувається навколо розгляду ситуацій, пов'язаних з порушенням прав людини, включаючи грубі та систематичні порушення, та надання щодо них своїх рекомендацій, сприяння розвитку міжнародного права у сфері прав людини, ухвалення рішень та формування політики у сфері просування та захисту прав людини, забезпечення ефективної координації та інтеграції діяльності, що стосується прав людини, у рамках системи ООН.

Вище наведено задекларовані цілі дискурсу РПЛ, проте як спостерігач упродовж декількох років за роботою цього міжнародного органу та на підставі проаналізованого матеріалу, автор має підстави стверджувати, що мета цього дискурсу також пролягає і у політичній площині: соціальний контроль (створення передумов для уніфікації поведінки, думок, почуттів і бажань великої кількості соціальних груп (універсалізація світової свідомості); легітимізація дій та політики влади (визнання учасниками дискурсу РПЛ влади як такої, що вдається до системних та грубих порушень прав людини, дає підстави іншим країнам для проголошення її нелегітимною – приклад Лівійської Арабської Джамахерії); орієнтація (через формулювання завдань і викликів сучасності – формування реальності у свідомості міжнародної спільноти); соціальна солідарність або диференціація (відчуження соціальних груп, які вдаються до грубих порушень прав людини); агональна (ініціювання та вирішення соціального конфлікту) [4]. Важливою особливістю дискурсу РПЛ є те, що цей вид інституційного дискурсу перетинається з багатьма іншими. Дискурс РПЛ перетинається з політичним – боротьба за владу над ідеями між різними соціальними групами всередині цього дискурсу; юридичним – вироблення правових норм та стандартів (конвенцій, факультативних протоколів до них) у сфері міжнародного права прав людини; дипломатичним – налагодження та підтримання конструктивних і продуктивних діалогів і співпраці між учасниками дискурсу; науковим – залучення науковців як доповідачів або незалежних експертів.

Оскільки залежно від того, у процесі якого спілкування – особистісного чи статусного – формується дискурс, дискурси можуть бути особистісними (неінституційними) та інституційними [5].

Інституційний дискурс – статусно-орієнтований. Інституційний дискурс являє собою спілкування представників різних соціальних груп в обумовлених рамках статусно-рольових відносин і виокремлюється на підставі двох ознак: мета і учасники спілкування [6].

Дискурс РПЛ характеризується інтерактивністю: спілкування базової пари, рівної за статусом – представниками держав-членів Ради, а також між статусно нерівними – мандатарії спеціальних процедур з членами Ради та спостерігачами, спостерігачі з членами Ради, члени Ради з Головою РПЛ тощо.

Опис різних видів інституціональних дискурсів, які обслуговують суспільні інститути, перебуває в активній динаміці. У рамках соціолінгвістичної дослідницької парадигми є праці, в яких аналізують такі види дискурсів, як політичний (Т. ван Дейк, Р. Водак, Е.И. Шей-

гал, М.Р. Желтухина, М.Ю. Кочкин, А.Н. Райкова), військово-політичний (А.В. Олянич), педагогічний (В.И. Карасик, О.В. Коротеєва, О.А. Каратанова), медичний (Л.С. Бейлісон) тощо. Цей перелік не є строгим або усталеним, ми бачимо як він піддається змінам і розширенню.

Дискурс РПЛ є інституційним за наявністю інших конститутивних ознак, а саме: специфічних обставин спілкування, що відбувається в межах регулярних і спеціальних сесій Ради; хронотопом дискурсу РПЛ є Палац Націй, що у Женеві, зала XX, сесії відбуваються тричі на рік (весна, літо, осінь).

Говорячи про дискурс РПЛ як інституційний, необхідно також зазначити шаблонність його побудови. Як і будь-який інший дискурс, дискурс РПЛ має будову у вигляді поля, в центрі якого знаходяться ті жанри, які макимально відповідають основному призначенню цієї комунікації – просування і захист прав людини: заслуховування доповідачів, колективний огляд УПО, проведення тематичних обговорень (день прав дитини, день прав жінок, інвалідів тощо).

З позицій соціолінгвістики дискурс – це спілкування людей, що розглядається з погляду їх приналежності до тієї чи іншої соціальної групи або стосовно тієї чи іншої мовленнєвої поведінки; або ж як цілеспрямована соціальна дія, компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмі їх свідомості (когнітивних процесах) [7, с. 130–133]. До складу РПЛ входять 47 держав-членів, які обираються на основі принципу справедливої географічного поділу більшістю членів ГА ООН шляхом прямого таємного голосування. Місця в Раді розподіляються таким чином: група африканських держав – 13 місць, група азійських держав – 13 місць, група держав Латинської Америки та Карибського басейну – 8 місць, група східноєвропейських країн – 6 місць та група західноєвропейських країн – 7 місць [8].

Матеріали цього дослідження вказують на те, що дискурс РПЛ має здебільшого характер багатоакторного форуму, одним з фундаментальних, з точки зору організації дискурсу, принципів якого є діалог. Цікаво, що лексема «dialogue» (англомовний номінатив цього принципу спілкування) зустрічається у кожному виступі дипломатів та посадовців ООН. Частотними похідними сполученнями із лексемою «dialogue» є: «constructive dialogue» (вживане у 99% проаналізованих текстів; вживане двічі в 20%, тричі – 5%), «objective dialogue» (вживане у 67% текстів, двічі – 2 %); та «unbiased dialogue» (у 64,5%, випадків повторного використання не зафіксовано). Наведені лексеми є безперечними гармонійними центрами мовленнєвих творів цього дискурсу.

У дискурсі РПЛ кожен учасник має свою мету. В різних жанрах цього дискурсу цілі можуть відрізнятися. Серед цілей дискурсу РПЛ можна виділити такі: визначити проблемну ситуацію і виділити предмет вивчення (сесія, спеціальна сесія, дискусія); проаналізувати історію питання, що розглядається (довідь Спеціального доповідача, мандатарія Спеціальних процедур, Незалежного експерту, Спеціального представника Генерального секретаря ООН); дати оцінку проведеному дослідженню (сесія, спеціальна сесія, дискусія); ухвалити висновки та рекомендації (голосування резолюції).

Головним чином своє завдання учасники дискурсу вбачають у вербально вираженій дії: «promote» та «protect», «advance» та «strengthen», «support» та «assist», «cooperate» та «discuss», «respond» та «remedy», «prevent» та «fight against», «advance» та «enhance», «encourage» та «urge», «commend» та «condemn» тощо.

Основною цінністю англійського дискурсу РПЛ, його центральним, основоформуєчим концептом є «human rights», причому у більш широкому розумінні учасників комунікації цей концепт має такі лексично виражені характеристики, як universal, interrelated та interdependent.

Виходячи з того, що соціолінгвістичний підхід до вивчення дискурсу передбачає проведення аналізу учасників спілкування як представників різних соціальних груп і аналіз умов спілкування в широкому соціокультурному аспекті, автором було виявлено таке.

Учасники англійського дискурсу РПЛ: дипломати (вони є членами Ради і безпосередньо приймають рішення), високопосадовці країн (політики), посадовці ООН (Верховний комісар ООН з прав людини, Спеціальні представники Генерального секретаря ООН), мандатарії Спеціальних процедур РПЛ (Спеціальні доповідачі, Незалежні експерти), Головуючий сесії (один з представників країн-членів РПЛ; його виокремлення пояснюється нижче), національні інституції з прав людини (омбудсмени, правозахисні комісії, медіатори, захисники

прав людини), неурядові правозахисні організації (науковці, правозахисники, юристи), міжурядові організації (ЄС, Організація ісламської конференції, Африканський Союз, МЕРКОН-СУР, Рух неприєднання тощо) та перекладачі, які, як зазначив у своєму виступі Голова Ради на відкритті 17-ї сесії, є «незамінними провідниками» комунікації цього форуму, але з точки зору впливу на формування дискурсу, як вважає автор, є пасивними.

Представники держав, які не членами РПЛ, міжурядових організацій, національних інституцій з прав людини та неурядових організацій мають статус спостерігачів.

У більш широкому розумінні статус учасників дискурсу розкривається через звернення до них, які йдуть у традиційній послідовності: *Mr. President, Distinguished Members, Your Excellencies, Colleagues, Ladies and Gentlemen*, хоча учасники англомовного дискурсу РПЛ не обов'язково перелічують їх усіх у своїх виступах, але як показало дослідження послідовність є строгою.

Цікавою особливістю виступів на РПЛ є те, що Головуючий на сесіях Ради виступає як суперагент комунікації про що свідчать повторювані звернення до аудиторії через нього.

Серед учасників дискурсу РПЛ представлена майже уся різноманітність культур (західноєвропейська, арабська, африканська, латиноамериканська, східна), політичних систем, релігійних вірувань (християни, мусульмани, іудаїсти, буддисти, індуїсти), соціально-економічного розвитку (постіндустріальні, індустріальні, країни, що розвиваються, нерозвинуті країни).

Як показують результати дослідження, це має безпосередній вплив на концептуальне наповнення англомовного дискурсу РПЛ.

Лексичними домінантами/базовими концептами дискурсу є такі номінативи, як *human rights, democracy, accountability, impunity, international law, human rights violations, freedom, justice, transitional justice, development, civilliance, dialogue, discrimination, human rights situations, transitional justice, humanitarian assistance, civil, political, social, economic and cultural rights, rule of law, good governance, reform, reconciliation, consensus, security*.

Як було виявлено в ході дослідження, ці базові концепти англомовного дискурсу РПЛ є головними соціальними цінностями, для реалізації яких Рада з прав людини виробляє універсальні підходи та сприйняття, формуючи таким чином «деонтичну настанову», в її філософському розумінні відомим соціологом Максом Вебером (він їх називає «політичними цілями»). Так, ми також бачимо вплив англомовного дискурсу РПЛ на конструювання деонтичної картини сучасного світу [9, с. 154–165; 1].

Виявлення цих базових концептів/цінностей англомовного дискурсу РПЛ дозволило автору статті побачити лексичні особливості мови учасників цього дискурсу, зумовлені їх належністю до тих чи інших соціальних груп.

Так, наприклад, особливий наголос представники західних демократичних країн роблять на *civil and political rights, repressions, freedom of expression, freedom of assembly, transitional justice, civil society, international crime, illegal immigration, peace and security*.

У свою чергу, країни, що розвиваються та Сходу (або як їх прийнято на міжнародному рівні називати – країни Півдня) активно застосовують такі лексичні номінації: *social, economic and cultural rights, right to development, sovereignty and integrity of state, racism, xenophobia, poverty, equality and mutual respect, respect for self-determination, sustainable growth, double standards*.

Особливим чином англомовний дискурс РПЛ наповнюють представники мусульманських країн та арабського світу, говорячи про *religious intolerance, defamation of religion, freedom of religion, occupation of Palestinian and other arab territories, Holly Koran*.

Тобто ми бачимо чітку межу між загально дискурсивними цінностями та соціально-специфічними цінностями англомовного дискурсу РПЛ.

Дуже важливим з точки зору інституційної природи англомовного дискурсу РПЛ є соціолінгвістичний аналіз мови Верховного комісара ООН з прав людини та Головуючого сесії РПЛ.

При лінгвістичному аналізі виступів Верховного комісара ООН з прав людини, що відіграє роль лідера/провідника в роботі Ради з прав людини, автор побачив її особливість в консолідуючій ролі інституційного англомовного дискурсу РПЛ, адже переважна більшість вищезначених лексичних одиниць знайшла в них відображення. З цього також мож-

на зрозуміти дискурсивні цілі Верховного комісара: консолідація учасників дискурсу в просуванні та захисті прав людини як універсальних цінностей, підтримання конструктивного і об'єктивного діалогу та оцінці подій у сфері прав людини у світі. Більше того, простежується дискурсоформуюча функція Верховного комісара, яка наповнила дискусію 17-ї сесії Ради з прав людини такими лексичними одиницями, як *Arab spring, historical wind of change, peaceful revolutions, legitimate aspirations of people*. На цьому прикладі ми також бачимо вплив змін у суспільно-політичній сфері світу на формування дискурсу РПЛ. Як зазначав у своїй публікації А.М. Баранов: «Мова є суспільним явищем, тому зміни політичного, економічного та соціального характеру, що відбуваються у суспільстві, знаходять у ній своє відображення» [10, с. 8].

Лексичні особливості мови Головуючого сесії зумовлені його основною функцією, яка полягає в координації та організації засідань та дискусій учасників сесії РПЛ, забезпеченні дотримання інституційних правил та норм, скеровування дискусій відповідно до узгодженого порядку дня. Він говорить про *items of agenda, organisation of general debate, interactive dialogue, panels, follow-ups, constructive spirit of discussions*.

Досліджуючи тексти виступів, промов та доповідей Спеціальних представників Генерального секретаря, Незалежних експертів, Спеціальних доповідачів з тематичних питань (двох останніх прийнято називати *mandate holders of Special procedures* – мандатарії Спеціальних процедур), автор дійшов висновку, що разом з більш тематично звуженим використанням базових концептів і цінностей англомовного дискурсу РПЛ у своїй мові (наприклад, у галузі прав дітей, боротьби проти торгівлі людьми, бізнесу та прав людини, незалежності суддів та адвокатів) можна виділити специфічні для них цінності і концепти, як то: *standards, norms, challenges, guiding principles та recommendations*. Враховуючи це, можна виділити їх основні цілі: інформування, вироблення норм та рекомендацій, просування та сприяння об'єктивному аналізу їх тематичного питання учасниками сесії РПЛ. Спеціальні представники та мандатарії Спеціальних процедур – це здебільшого досвідчені вчені в тій чи іншій тематичній галузі, експерти, які хоч і представляють різні регіони світу і культури, намагаються зробити свою мову об'єктивною і незаангажованою, як показало дослідження.

Говорячи про результати соціолінгвістичного аналізу інших учасників англомовного дискурсу РПЛ – національні інституції з прав людини та неурядові організації – автор вважає за необхідне відзначити зроблений висновок про те, що вони, як і Спеціальні представники і мандатарії Спеціальних процедур, говорять про специфічні тематичні питання, що певним чином обмежує їх вплив на англомовний дискурс РПЛ в загальному плані, проте дозволяє дуже активно впливати на обговорення окремих тематичних питань або ситуацій та надавати незалежну інформацію з місця подій (*from the field*), а також закликати членів Ради звернути увагу на конкретну проблему. Дуже часто результатом їх дій є проведення днів, присвячених конкретному праву людини або категорії людей, Спеціальних сесій тощо.

Соціолінгвістичні особливості цих учасників дискурсу можна порівняти з тими, про які йшла мова в контексті порівняння лексичного наповнення мови представників різних регіонів та культур. Необхідно підкреслити той результат проведеного дослідження, який показав, що англомовний дискурс РПЛ є результатом наукового, ідеологічного та релігійного осмислення політичних і соціокультурних реалій сучасного світу, адміністративної діяльності Ради ООН з прав людини, та те, що цей різновид інституційного дискурсу дуже активно та швидко реагує на зміни, які відбуваються у світі.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / М. Вебер; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе. – М.-Л., 1938. – 471 с.
3. UN Human Rights Council. – Режим доступу: <http://www.un.org/webcast/unhrc/archive.asp?go=110606>

4. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 175 с.
5. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 273 с.
6. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5–20.
7. Моїсєєва Н.О. Політичний дискурс – форма соціальної взаємодії / Н.О. Моїсєєва // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – С. 130–133.
8. Рада ООН з прав людини (довідка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/data/upload/news/mfa/ua/13015/humanrights.doc>
9. Малиновська І.В. Світоформуючий дискурс в аспекті інтердискурсивності (на прикладі дискурсу політичної філософії і прав людини ООН) / І.В. Малиновська, С.С.Трусов // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи, Національна академія наук України: Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов. – К.: Логос, 2010. – С. 154–165.
10. Баранов А.Н. Что нас убеждает? / А.Н. Баранов. – М.: Знание, 1990. – 63 с.

Статья посвящена рассмотрению некоторых вопросов, связанных с социолингвистической природой институционального дискурса как такового и, в частности, дискурса Совета ООН по правам человека. Данный дискурс рассматривается в качестве сложно организованной статусно-ролевой коммуникации, направленной на воздействие на ее участников с целью обеспечения защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: дискурс, тип дискурса, подвид дискурса, дискурс Совета ООН по правам человека, лингвальные и социальные функции дискурса в области прав человека.

Addressed have been a number of issues concerning sociolinguistic nature of the institutional discourse in general as well as the UN Council on Human Rights in particular. The above discourse is understood as a complex status and role system of communication aiming at influencing its participants in order to ensure human rights and freedoms.

Key words: discourse, type of discourse, institutional discourse, UN Council on Human Rights discourse, lingual and social functions of human rights discourse.

Надійшло до редакції 8.06.2012.